

Een schets van het verrijzenisgebeuren – traditiegetrouw en geïnspireerd door de mimetische theorie –

Erik Buys, 14 april 2011

1. Inleiding

Pasen is ongetwijfeld het belangrijkste feest voor christenen. Zonder de zogenaamde 'Paaservaring' of 'verrijzeniservaring' zou de Joodse Jezus van Nazaret van zijn eerste leerlingen nooit de titel 'Christus' hebben gekregen. Zonder de Paaservaring zouden er zelfs nooit 'evangelien' zijn geschreven. Die trachten precies het 'goede nieuws' (εὐ αγγελιον) aan te kondigen van wat er in de ontmoeting met Jezus voor alle mensen gebeurt. Ieder evangelieverhaal – althans voor zover het de vier erkende, 'canonieke' evangelien betreft – vormt eigenlijk een beeldrijke uitleg van de Paaservaring. In ieder evangelieverhaal wordt telkens opnieuw verhelderd wat 'verrijzenis' voor een concrete mens betekent, en welke prominente rol Jezus van Nazaret in dat gebeuren speelt. Wie de evangelien leest, kan gaandeweg een *vocabulaire* ontwikkelen waarmee het verrijzenisgebeuren ook in het eigen leven wordt herkend en duidelijker vorm krijgt.

Het zojuist geschetste, algemene uitgangspunt om de evangelien te benaderen, heeft enkele opmerkelijke implicaties. Ik zet ze even op een rijtje, omdat ze ons de leessleutels aanbieden waarmee we de inhoud van de evangelische Paasboodschap kunnen ontsluiten:

- 1) De evangelisten zijn niet *per se* geïnteresseerd in het leven van Jezus. Ze zijn geïnteresseerd in het leven van Jezus voor zover dat leven van belang kan zijn voor mensen van alle tijden.
- 2) Vermits de evangelisten geen biografie van Jezus schrijven in de strikte zin van het woord, maar vooral de universele betekenis van de ervaringen met die man willen weergeven, is de vraag bij het lezen van een evangelieverhaal niet zozeer: 'Is dit echt gebeurd?', maar wel: 'Welke algemeen menselijke ervaring wordt in dit verhaal weergegeven, en welk licht werpt de ontmoeting met Jezus op die ervaring – ook die van mij persoonlijk, nu?'
- 3) Om de ervaringen op het spoor te komen waarnaar de evangelieverhalen verwijzen, moeten lezers zich in de eerste plaats bewust worden van wat metaforisch of allegorisch taalgebruik inhoudt. Wie zegt 'Ik heb vlinders in mijn buik', wil duidelijk maken dat hij of zij verliefd is. 'Vlinders in de buik hebben', is een beeld of metafoor voor de ervaring van verliefdheid. Die ervaring kan reëel en 'waar' zijn, afhankelijk van de vraag of de zender van de boodschap al dan niet liegt. Op analoge wijze kunnen de evangelieverhalen over Jezus gelezen worden. Als de evangelisten beweren 'dat Jezus over water loopt en de wind en de golven tot bedaren brengt', belichten ze een aspect van de ervaring met Jezus. Met dit beeld maken ze ondermeer duidelijk dat Jezus in staat was om mensen uit hachelijke en moeilijke situaties te redden. De vraag moet dus niet zijn: 'Liep Jezus echt over water?', maar wel: 'Was Jezus echt iemand die mensen uit hachelijke en moeilijke situaties redde?'

Wat geldt voor dit wonderverhaal, geldt trouwens voor alle wonderverhalen. Niet de vraag of ze echt gebeurd zijn, is van belang, maar wel de vraag welke waarheid ze weergeven over Jezus' persoonlijkheid.

Sinds de periode van de verlichting zijn er een aantal hardnekkige misverstanden ontstaan over de aard van de religieuze taal. Mythologie, bijvoorbeeld, wordt sindsdien vaak voorgesteld als een primitieve vorm van wetenschap. Alsof mythen voornamelijk functioneren als verklaringen van verschijnselen in de werkelijkheid. Wetenschappelijk onderzoek heeft echter uitgewezen dat deze opvatting niet alleen te eenzijdig is, maar vooral voorbijgaat aan de belangrijkste functies van de mythologie. Scheppingsverhalen, bijvoorbeeld, willen niet zozeer precies *verklaren* hoe de wereld ontstaan is, maar willen vooral *weergeven* hoe de kosmos, waarvan de mens deel uitmaakt, in elkaar zit. Ze laten zien hoe het menselijk leven voortdurend uitgedaagd wordt om orde te creëren in situaties waar chaos heerst. Niet toevallig worden zulke verhalen vaak geciteerd tijdens adolescentierituelen. Daarbij moeten jongelingen enkele beproevingen doorstaan alvorens ze als 'volwassenen' in hun gemeenschap kunnen worden opgenomen. Scheppingsverhalen belichten inderdaad deze ervaring, waarin een mens van een 'minder gevormde', 'chaotischer' kindstaat overgaat naar een 'meer gevormde', 'ordelijker' volwassen staat.

Dat mythen in het algemeen eerder behoren tot een taal die op een tentatieve manier ervaringen in het licht stelt en weergeeft, zónder die ervaringen te verklaren, blijkt ook uit de Bijbel – zowel uit het Oude als het Nieuwe Testament.

Het eerste Bijbelboek, Genesis, begint bijvoorbeeld met twee scheppingsverhalen die eigenlijk niet compatibel zijn. In het eerste schept God de mens 'als zijn beeld, mannelijk en vrouwelijk schiep hij hen', terwijl in het tweede scheppingsverhaal de vrouw door God nog uit de rib van haar man moet getoverd worden. Wie uit zulke gevallen besluit dat de Bijbel 'niet klopt', gaat opnieuw voorbij aan het eigen karakter van deze verhalen. De twee Bijbelse scheppingsverhalen zijn min of meer afzonderlijke beelden die elk naar specifieke aspecten van het menselijk bestaan verwijzen. Net zoals andere geleerden van hun tijd, moeten de samenstellers van deze verhalen zich hiervan bewust geweest zijn. Zij behoorden als geleerde mensen tot een culturele elite die, vooral ook naar aloude Joodse gewoonte, zeer gevoelig was voor de subtiliteiten van de taal, en die zich niet zelden vermeide in overloze discussies over de mogelijke betekenissen van soms één woord.

Wat geldt voor het Oude Testament, geldt ook voor het Nieuwe. Hoewel de evangelische verhaalstof een gemeenschappelijke oorsprong en verhaaltraditie suggereert, zeker bij de drie zogenaamde 'synoptici' (de evangelisten Marcus, Matteüs en Lucas), zijn er toch vaak opmerkelijke verschillen tussen de evangeliën. De geboorteverhalen over Jezus bij Matteüs en Lucas zijn, bijvoorbeeld, alweer niet compatibel. Behalve de aanwezigheid van de personages Maria, Jozef en Jezus, zijn het eigenlijk compleet andere verhalen. De samenstellers van het Nieuwe Testament hebben beide verhalen naast elkaar laten bestaan. Niet omdat ze het aan de lezer willen overlaten om te beslissen wat er 'echt gebeurd' zou zijn, maar omdat ze ervan overtuigd zijn dat beide verhalen ieder op een eigen, beeldrijke manier bepaalde aspecten van de ervaring met Jezus weergeven. Nogmaals: de samenstellers en

schrijvers van het Nieuwe Testament zijn niet geïnteresseerd in de historische waarheid *per se*, maar trachten de waarheid over de universele betekenis van Jezus onder woorden te brengen. Daarvoor grijpen ze terug naar verhalen, motieven en metaforen uit de joodse Tenach – wat christenen het Oude Testament noemen. De evangelisten in het bijzonder maken voortdurend parallellen met het Oude Testament. Het geboorteverhaal in het Matteüsevangelie vertoont bijvoorbeeld opvallende overeenkomsten met de verhaaltradities omtrent de geboorte van Mozes. Daarmee suggereert Matteüs dus dat Jezus als een soort 'nieuwe Mozes' kan beschouwd worden – met alle betekenissen die daar in een joodse context aan verbonden zijn. Vaak leggen de evangelisten Jezus ook woorden in de mond die hij naar alle waarschijnlijkheid zelf nooit heeft gesproken, maar waarmee ze willen duidelijk maken welke betekenis hij voor hen heeft gekregen. Als Jezus in het evangelie volgens Johannes bijvoorbeeld zegt: 'Ik ben de weg, de waarheid en het leven', blijkt daaruit inderdaad vooral dat de evangelist Johannes Jezus beschouwt als 'de weg, de waarheid en het leven'.

Kortom, de evangelielieverhalen over Jezus willen bij de lezer in de eerste plaats als een *eye opener* functioneren. Ze willen de ervaring en de ontmoeting met Jezus doorgeven. Ze willen het perspectief dat de ontmoeting met Jezus aan het menselijk leven geeft, delen met de lezer. De evangelisten zijn ervan overtuigd dat hun verhalen mensen kunnen inspireren om het spoor van de liefde vorm te geven en te bewandelen. Daarmee treden ze in de voetsporen van Jezus zelf, die verhalen vertelde – zijn zogenaamde gelijkenissen en parabels – om zijn toehoorders inzicht te verschaffen over de motivaties van hun doen en laten, en om hen tegelijk op te roepen die motivaties in vraag te stellen teneinde aan de realiteit van de naastenliefde tegemoet te komen. Die liefde noemt Jezus 'goddelijk' en zijn 'Vader', en in allerlei mogelijke omstandigheden wil hij blijven 'gehoorzamen' aan die liefde.

Als verhalenverteller die mensen perspectieven op een verandering in het leven wil bieden, is Jezus niet alleen een man van de Oudheid, maar is hij vooral ook door en door Joods en 'profetisch'. Uit het oudtestamentische tweede boek van Samuël is, bijvoorbeeld, het verhaal bekend van de populaire koning David die overspelig is met een zekere Batseba. Deze vrouw wordt zwanger. Om zijn misstap te verdoezelen, ziet David uiteindelijk geen andere uitweg dan Batseba's wettige echtgenoot Uria te laten omkomen. Daarop komt de profeet Natan, die op de hoogte is gebracht van deze gebeurtenissen, naar David toe. Natan vertelt zijn koning het verhaal van een rijke en arme man die in dezelfde stad wonen. Op het einde van Natans verhaal slacht de rijke man het enige lam van de arme om een reiziger te voeden. David is hierdoor zo verontwaardigd dat hij de rijke man dood wenst. Natan antwoordt hierop: 'Die man, dat bent u!' Deze uitspraak brengt David tot een nieuw inzicht over zichzelf. Berouwvol is hij van dan af in staat om een bestaanswijze te verlaten waarin hij vooreerst zelf niet waarachtig of 'echt' leefde, en waarin hij ten tweede ook de dood en het offer van anderen op zijn geweten had. Met andere woorden, door toedoen van de profeet Natan komt David opnieuw 'tot leven'; David 'verrijst'.

2. 'Deze zoon van mij was dood en is weer tot leven gekomen...'

De bewering dat David door zijn ontmoeting met Natan 'verrijst', kent een betekenis toe aan het woord 'verrijzenis' die misschien op het eerste gezicht niet in overeenstemming is met de christelijke traditie. Ik suggereer hiermee namelijk dat verrijzenis niet zozeer de verandering is van een 'fysieke' toestand (van fysiek dood naar fysiek levend), maar wel de overgang van één manier van leven naar een andere. Bovendien, zo zal de aandachtige lezer van dit artikel wellicht opmerken, wordt een bij uitstek christelijk begrip geprojecteerd op wat in de eerste plaats ook een joodse tekst is. Niettemin reikt precies de christelijke traditie redenen aan om het verrijzenisgebeuren inderdaad als een verandering van levenswijze te begrijpen, en schijnt Jezus als Jood accenten in zijn omgaan met de joodse Schrift te leggen die het aanbreken van een nieuw 'Pasen' in zijn persoon moeten verduidelijken. Wat de christelijke 'verrijzenis' dus uiteindelijk betekent, kan niet achterhaald worden zonder Jezus' interpretatie van het Oude Testament in acht te nemen.

In mijn boek *Vrouwen, Jezus en rock-'n-roll – Met René Girard naar een dialoog tussen het christelijk verhaal en de populaire cultuur* tracht ik het verrijzenisgebeuren onder andere te begrijpen vanuit Jezus' parabel van de verloren zoon in het Lucasevangelie. Eigenlijk geeft Jezus daarmee een vollere betekenis aan het oudtestamentische verhaal over Kaïn die, gedreven door eerzucht en jaloezie, zijn jongere broer Abel vermoordt. In Jezus' parabel over twee broers is de oudste zoon overigens net als Kaïn een landbewerker, terwijl de jongste op een bepaald moment veehoeder wordt zoals Abel.

Hierna geef ik het betreffende fragment uit het evangelie volgens Lucas integraal, en vervolg ik vanaf nu met redeneringen die ik ook in mijn boek heb gemaakt:

Alle tollenaars en zondaars kwamen Jezus opzoeken om naar hem te luisteren. Maar zowel de Farizeeën als de schriftgeleerden zeiden morrend tegen elkaar: 'Die man ontvangt zondaars en eet met hen.' Jezus vertelde hun toen deze gelijkenis: 'Als iemand van u honderd schapen heeft waarvan er één verloren is geraakt, laat hij dan niet de negenennegentig andere in de woestijn achter om naar het verdwaalde dier op zoek te gaan tot hij het gevonden heeft? En als hij het gevonden heeft, legt hij het vol vreugde op zijn schouders en gaat hij naar huis. Daar roept hij zijn vrienden en burennamen bijeen en zegt tegen hen: "Deel in mijn vreugde, want ik heb het schaap gevonden dat verdwaald was." Ik zeg u: zo zal er in de hemel meer vreugde zijn over één zondaar die tot inkeer komt dan over negenennegentig rechtvaardigen die geen inkeer nodig hebben.

En als een vrouw tien drachmen heeft en er één verliest, steekt ze toch de lamp aan, veegt het hele huis schoon en zoekt ze alles af tot ze het muntstuk gevonden heeft? En als ze het gevonden heeft, roept ze haar vriendinnen en burennamen bijeen en zegt: "Deel in mijn vreugde, want ik heb de drachme gevonden die ik kwijt was." Zo, zeg ik u, heerst er ook vreugde onder de engelen van God over één zondaar die tot inkeer komt.'

Vervolgens zei hij: 'Iemand had twee zonen. De jongste van hen zei tegen zijn vader: "Vader, geef mij het deel van uw bezit waarop ik recht heb." De vader verdeelde zijn vermogen onder hen. Na enkele dagen verzilverde de jongste zoon zijn bezit en reisde af naar een ver land, waar hij een losbandig leven leidde en zijn vermogen verkwistte. Toen hij alles had uitgegeven, werd dat land getroffen door een zware hongersnood, en begon hij gebrek te lijden. Hij vroeg om werk bij een van de inwoners van dat

land, die hem op het veld zijn varkens liet hoeden. Hij had graag zijn maag willen vullen met de peulen die de varkens te eten kregen, maar niemand gaf ze hem. Toen kwam hij tot zichzelf en dacht: De dagloners van mijn vader hebben eten in overvloed, en ik kom hier om van de honger. Ik zal naar mijn vader gaan en tegen hem zeggen: "Vader, ik heb gezondigd tegen de hemel en tegen u, ik ben het niet meer waard uw zoon genoemd te worden; behandel mij als een van uw dagloners." Hij vertrok meteen en ging op weg naar zijn vader. Zijn vader zag hem in de verte al aankomen. Hij kreeg medelijden en rende op zijn zoon af, viel hem om de hals en kustte hem.

"Vader," zei zijn zoon tegen hem, "ik heb gezondigd tegen de hemel en tegen u, ik ben het niet meer waard uw zoon genoemd te worden." Maar de vader zei tegen zijn knechten: "Haal vlug het mooiste gewaad en trek het hem aan, doe hem een ring aan zijn vinger en geef hem sandalen. Breng het gemeste kalf en slacht het. Laten we eten en feestvieren, want deze zoon van mij was dood en is weer tot leven gekomen, hij was verloren en is teruggevonden." En ze begonnen feest te vieren.

De oudste zoon was op het veld. Toen hij naar huis ging en al dichtbij was, hoorde hij muziek en gedans. Hij riep een van de knechten bij zich en vroeg wat dat te betekenen had. De knecht zei tegen hem: "Uw broer is thuisgekomen, en uw vader heeft het gemeste kalf geslacht omdat hij hem gezond en wel heeft teruggekregen." Hij werd woedend en wilde niet naar binnen gaan, maar zijn vader kwam naar buiten en trachtte hem te bedaren. Hij zei tegen zijn vader: "Al jarenlang werk ik voor u en nooit ben ik u ongehoorzaam geweest als u mij iets opdroeg, en u hebt mij zelfs nooit een geitenbokje gegeven om met mijn vrienden feest te vieren. Maar nu die zoon van u is thuisgekomen die uw vermogen heeft verkwanseld aan de hoeren, hebt u voor hem het gemeste kalf geslacht." Zijn vader zei tegen hem: "Mijn jongen, jij bent altijd bij me, en alles wat van mij is, is van jou. Maar we konden toch niet anders dan feestvieren en blij zijn, want je broer was dood en is weer tot leven gekomen. Hij was verloren en is teruggevonden."

(Lc.15,1-32 – NBV).

De parallellen tussen Jezus' gelijkenissen en de context waarin ze verteld worden, zijn gemakkelijk aan te duiden. Jezus ervaart dat de zogenaamde 'notabelen' – schriftgeleerden en farizeeën – misnoegd reageren op zijn aandacht voor tollenaars en zondaars. In de parabel van de verloren zoon herkent de vader eenzelfde irritatie bij zijn oudste zoon als deze geconfronteerd wordt met het feestmaal voor zijn jongere, 'zondige' broer. Met andere woorden: het personage van de vader staat voor Jezus, het personage van de oudste zoon voor de schriftgeleerden en farizeeën, en dat van de jongste zoon voor de tollenaars en zondaars. De reactie van de vader op de woede van de oudste zoon is dus eigenlijk een reactie van Jezus op de misnoegdheid van de notabelen uit zijn omgeving. Met dit verhaal vraagt Jezus naar de redenen van hun vrome levensstijl: doen ze wat ze doen uit oprechte liefde voor een ander, of spelen andere motieven (?) – 'farizeeër' is in ons huidige taalgebruik niet voor niets synoniem voor 'hypocriet'... In de metaforiek van het verhaal: blijft de oudste zoon bij zijn vader omdat hij zo sterk van hem houdt, of blijft hij bij zijn vader om bijvoorbeeld aanzien in de omgeving te verwerven – als 'de betere' zoon? Of misschien hoopt hij op een groter deel van de erfenis?

Nog anders verwoord, in Griekse termen: handelt de oudste zoon uit *agapè* – begrepen als liefde voor zichzelf en de ander –, of uit *eros* – begrepen als 'liefde voor een bepaalde vorm van erkenning', of ook als 'liefde voor een imago'? Als hij uit *agapè* handelt, heeft hij geen reden om kwaad te zijn. Hij is dan immers iedere dag bij de vader van wie hij houdt, en kan daarenboven delen in de rijkdom van diens aanwezigheid – zie: "Mijn jongen, jij bent altijd bij me, en alles wat van mij is, is van jou..." Hij kan dan alleen maar blij zijn omdat zijn geliefde

vader gelukkig is wegens de thuiskomst van zijn jongste zoon. De jaloezie van de oudste zoon ontstaat precies omdat hij in hoofdzaak niet om de ander – zijn vader – bekommerd is, maar wel om zijn eigen status. Eigenlijk verlangt de oudste misschien ergens naar het losbandige leven van zijn broer maar durft hij er niet aan toegeven omdat hij dan zijn aanzien denkt te verliezen. Wie zichzelf frustreert, verzoent zich gemakkelijker met zijn lot als hij er zichzelf van overtuigt dat de ander 'onvoorstelbaar slecht' is, of zich op zijn minst in een beklagenswaardige situatie bevindt. Als zou blijken dat de ander helemaal zo belachelijk niet is, of zo dom of onzedelijk of slecht, storten al de identiteitsconstructies van de gefrustreerde mens natuurlijk in. Jezus ontmaskert de illusie over de 'slechtheid' van 'de vijand' voortdurend en haalt zich daarmee de woede van de gezagsdragers op de hals.

De 'Kaïn'-figuur uit het oudtestamentische boek Genesis steekt in de zojuist beschreven situatie opnieuw de kop op in de persoon van schriftgeleerden en farizeeën. Kaïn geeft geen 'cadeau' uit liefde voor de ander, maar om er aanzien mee te verwerven. De geslachteofferde 'Abels' van deze eerezucht zijn ditmaal 'de tollenaars en zondaars'. Zoals het oudtestamentische verhaal over David en Batseba maakt Jezus met zijn parabel van de verloren zoon duidelijk dat er een manier van leven bestaat die slechts kan bestaan op basis van slachtoffers en slachtoffermechanismen.

Als Jezus de vaderfiguur in zijn verhaal laat zeggen 'Je broer was dood en is weer tot leven gekomen', doelt hij met 'dood' natuurlijk niet op het fysiek dood zijn. Ook het 'leven' waarover Jezus spreekt, is dus, *mutatis mutandis*, niet afhankelijk van enige fysieke toestand. De berouwvolle jongste zoon komt opnieuw tot leven dankzij de barmhartige en vergevende houding van zijn vader.

Eigenlijk blijft de oudste zoon 'dood'. 'Dood zijn' betekent vanuit dit verhaal immers zoveel als 'leven vanuit eerezucht en jaloezie' (eigenlijk omwille van een angst voor de dood!), waardoor de relatie met anderen onmogelijk wordt. Wie leeft vanuit eerezucht, onderwerpt zich aan wat in de eigen ogen een 'aanvaardbaar imago' is, en wie relaties met anderen ontplooit vanuit dit imago, heeft eigenlijk geen 'echte' relaties. Wie een imago wenst te beschermen, verloochent of 'doodt' niet alleen zichzelf, maar offert bovendien vroeg of laat ook anderen daaraan op. In een volgende paragraaf wil ik deze gedachte verder uitwerken, geholpen door René Girards herformulering van aloude Bijbelse inzichten en christelijke tradities.

3. 'Barmhartigheid wil Ik en geen offer...'

De Frans-Amerikaanse literatuurwetenschapper en antropoloog René Girard heeft erop gewezen dat wij voortdurend de neiging hebben om ons aan anderen te spiegelen. Deze imitatie, naar een aloud Grieks en filosofisch woord door Girard *mimesis* genoemd, is op zich vrij onschuldig, ware het niet dat wij ook de neiging hebben om te imiteren wat iemand anders begeert of bezit. Deze 'mimetische begeerte' maakt ons niet alleen ongelukkig – omdat we alleen nog oog hebben voor wat ons schijnt te ontbreken –, maar brengt ons ook vaak in conflict met onze medemensen.

Doorheen zijn lectuur van de joods-christelijke geschriften heeft Girard ontdekt dat precies de negatieve werking van de mimetische begeerte een centraal thema van deze geschriften vormt. Wat in het Nieuwe Testament 'satan' genoemd wordt, is niets anders dan een personificatie van de mimetische begeerte. De satan is de afgunst, de jaloezie. De satan is de bekoring om ons te laten leiden door een verlangen naar 'status'. Satan is de instantie die ons de beelden (imago's) voorhoudt waaraan we ons zouden moeten onderwerpen om zagezegd 'succesvol' te zijn. Het is de instantie die ons zo naar de positie van anderen doet opkijken dat we onszelf er bij zouden verliezen, en die er tegelijk voor zorgt dat we zo jaloers op anderen kunnen worden dat we hen uit de weg zouden willen ruimen. Natuurlijk zijn er gradaties in deze neigingen, en lang niet iedere vorm van afgunst of jaloezie heeft al te kwalijke gevolgen. Niettemin wijst Jezus deze bekoring – waaronder ook hij kennelijk te lijden heeft – radicaal af. Dat wordt uitgedrukt in het beeldrijke verhaal van Jezus' veertig daagse verblijf in de woestijn. Daarin wordt Jezus tot driemaal toe 'door de duivel op de proef gesteld'. Matteüs verhaalt de derde beproeving als volgt:

De duivel nam Jezus mee naar een zeer hoge berg. Hij liet Hem alle koninkrijken van de wereld zien met al hun pracht, en zei: 'Dit alles zal ik U geven, als U voor mij in aanbidding neervalt.' Toen zei Jezus hem: 'Ga weg, satan. Want er staat geschreven: *De Heer uw God zult u aanbidden en Hem alleen dienen.*' Toen liet de duivel Hem met rust, en er kwamen engelen om Hem van dienst te zijn.

(Mt.4,8-11; Willibrordvertaling).

Pas in het zestiende hoofdstuk van hetzelfde evangelie zal Jezus de formulering 'Ga weg, satan' herhalen. De context waarin hij deze woorden dan spreekt, maakt pas echt duidelijk waardoor Jezus zich niet wil laten leiden, maar vooral ook waardoor hij zich wél wil laten leiden.

Het zestiende hoofdstuk van het Matteüsevangelie begint met een berisping van Jezus aan het adres van zijn leerlingen. Aanvankelijk begrijpen ze noch de beelden die hij gebruikt in zijn woorden, noch het symbolische karakter van zijn daden. Jezus' verontwaardiging in dit fragment vormt een blijvende waarschuwing, ook voor huidige lezers van de evangeliën, om 'beelden' niet te verwarren met 'concepten', of met de ervaring waarnaar de beelden verwijzen. Wie bijvoorbeeld de beweringen 'God is almachtig' en 'God is algoed' niet als poëtische maar als filosofische, conceptuele uitspraken begrijpt, komt onvermijdelijk terecht in een 'Babylonische spraakverwarring'. De bewering 'God is almachtig' wil betekenissen evoceren, zeker als ze geassocieerd wordt met een gekruisigde van wie gezegd wordt dat hij 'Gods zoon' is. 'Almacht' betekent in dergelijke context blijkbaar niet wat wij daar spontaan onder zouden verstaan.

Nadat Jezus enkele van zulke misverstanden voor zijn leerlingen uit de weg heeft proberen ruimen, vraagt hij hen verder naar hoe zij hem eigenlijk zien. Het is alsof de evangelist Matteüs zich met de lezer afvraagt of de leerlingen van Jezus wel goed begrijpen wie Jezus is en wat hij betekent:

Jezus zei hun: 'Wie ben Ik volgens jullie?' Simon Petrus antwoordde hem: 'U bent de Messias, de Zoon van de levende God.' Jezus gaf hem ten antwoord: 'Gelukkig ben jij, Simon Barjona; niet vlees en bloed hebben jou dat onthuld, maar mijn Vader in de hemel. Ik zeg jou: jij bent Petrus; op die steenrots zal Ik mijn kerk bouwen, en de poorten van het dodenrijk zullen haar er niet onder krijgen. Ik zal je de sleutels geven van het koninkrijk der hemelen, en wat je op aarde bindt zal ook in de hemel gebonden zijn, en wat je op aarde ontbindt zal ook in de hemel ontbonden zijn.' Toen verbood Hij de leerlingen om iemand te zeggen dat Hij de Messias was.

(Mt.16,15-20; Willibrordvertaling).

De 'rots' die Petrus vormt, blijkt echter niet zo stevig te zijn. De verzen die volgen tonen aan dat Petrus eigenlijk nog helemaal niet begrijpt wat voor soort 'Messias' of 'Koning' Jezus eigenlijk is:

Vanaf toen begon Jezus zijn leerlingen duidelijk te maken dat Hij naar Jeruzalem moest gaan en veel moest lijden van de oudsten, hogepriesters en schriftgeleerden, dat Hij ter dood gebracht zou worden en op de derde dag zou worden opgewekt. Petrus nam Hem apart en begon Hem de les te lezen: 'God beware U, Heer! Dat mag U niet overkomen.' Maar Hij van zijn kant zei tegen Petrus: 'Weg daar, achter Mij, satan. Je bent een struikelblok voor Mij, want jouw gedachten zijn niet Gods gedachten, maar die van mensen.' Toen zei Jezus tegen zijn leerlingen: 'Als iemand achter Mij aan wil komen, laat hij dan met zichzelf breken, zijn kruis opnemen en Mij volgen. Want wie zijn leven wil redden, zal het verliezen. Wie zijn leven verliest vanwege Mij, zal het vinden. Want wat zal het een mens baten als hij de hele wereld wint, maar zichzelf schade toebrengt?'

(Mt.16,21-26a; Willibrordvertaling).

In dit fragment tracht Petrus Jezus te verleiden om zich ten allen prijs te verzetten tegen zijn belagers. Daardoor zou Jezus de imitator van zijn belagers worden en met hen moeten rivaliseren om meer macht. Jezus weigert echter deze – in Girardiaanse termen – 'mimetische rivaliteit' en noemt Petrus die hem daartoe probeert te verleiden niet voor niets 'satan'. Als Jezus uiteindelijk toch gearresteerd wordt, wil hij niet dat zijn leerlingen geweld met geweld beantwoorden door ook het zwaard op te nemen.

Kortom, Jezus weigert mensen te imiteren die offers willen. In plaats daarvan volgt hij de weg van een Liefde die geen offers eist. Als reactie op het zoveelste jaloerse misprijzen van de farizeeën wegens zijn aandacht voor 'tollenaars en zondaars', zegt Jezus bijvoorbeeld:

'Ga heen, u moet maar eens leren wat dit zeggen wil: *Barmhartigheid wil Ik en geen offer.*'

(Mt.9,13a; Willibrordvertaling).

Jezus is zich zeer sterk bewust van de gevaren van zijn levenswijze. Dit bewustzijn wordt in het Matteüsevangelie verwoord door Jezus aan zijn leerlingen te laten uitleggen dat de gezagsdragers hem uiteindelijk zullen doen lijden. Wie voortdurend aantoonde hoe mensen onterecht uitgestoten en onderdrukt worden, of wie aantoonde dat 'de vijanden van de goegemeente' eigenlijk helemaal niet zo verdorven zijn, die loopt vroeg of laat het risico om zelf uitgestoten of – inderdaad – 'gekruisigd' te worden. Jezus ontmaskert keer op keer de mechanismen die anderen herleiden tot 'terechte' slachtoffers en toont aan dat ze eigenlijk 'zondebokken' zijn – onterecht gezien als een bedreiging van 'de goede gang van zaken' en onterecht zelf verantwoordelijk gesteld voor hun verdrijving uit de gemeenschap. Vanuit Girards verder ontworpen mimetische theorie tekent de joods-christelijke traditie zich ongemeen scherp af als een ultieme ontmaskering van het zogenaamde 'zondebokmechanisme'.

Het zondebokmechanisme werkt op basis van onze primaire angsten en drijfveren. Ieder van ons kent wel de angst om 'uit de boot' te vallen. We horen er graag bij, en we zijn graag geliefd. Als dit een doel op zich wordt, is de kans groot dat we een imago creëren waarvan we denken dat het in de smaak zal vallen bij de mensen van wie we de waardering appreciëren. Met dat imago proberen we, met andere woorden, controle te verwerven over de reactie van anderen.

Onze blinde navolging of imitatie van een imago heeft evenwel twee donkere keerzijden. Enerzijds verloochenen we onszelf. Jezus heeft dus gelijk als hij stelt: 'Wie zijn leven wil redden, zal het verliezen.' Wie aanvaard wil worden om wie hij is en de controle wil behouden over zijn leven, wordt, in het creëren van een imago juist wie hij niet is – 'brengt zichzelf schade toe', in de woorden van Jezus. Zo iemand wordt daarenboven enorm afhankelijk van de reactie van anderen – 'verliest' in die zin naast zijn eigen 'leven' en vrijheid ook de controle.

Anderzijds zorgt onze al te grote bekommernis om ons imago ervoor dat we niet echt meer om anderen bekommerd kunnen zijn. Wie leeft voor zijn imago, is alleen geïnteresseerd in anderen voor zover ze dat imago bevestigen. De jaloerse, soms paranoïde drang naar erkenning heeft echter mogelijks nog een nadeliger gevolg voor anderen. Wie zichzelf onderwerpt aan een bepaald 'beeld' waarbij sommige verzuchtingen als 'slecht' worden afgeschilderd, frustreert die verzuchtingen soms zo erg dat ze de proporties van haast onhoudbare begeertes aannemen. De confrontatie met iemand die zich dan wel enigszins aan zulke verzuchtingen overgeeft, kan dan een vorm van jaloezie opwekken. Afhankelijk van de sterkte van de gefrustreerde begeertes, zal de jaloerse persoon de neiging hebben om degene naar wiens positie hij heimelijk opkijkt te verstoten of uit te schakelen. Jezus toont dit ondermeer aan in de reeds aangehaalde parabel van de verloren zoon.

Kortom, wie zichzelf 'doodt', 'doodt' vroeg of laat ook anderen. Precies omwille van zijn bekommernis om (mogelijke) slachtoffers, en om liefdevolle relaties mogelijk te maken, vraagt Jezus dat mensen 'zichzelf geen schade berokkenen'.

De zojuist gemaakte overwegingen moeten ook duidelijk maken dat de kruisdood van Jezus geen vorm van heroïsch masochistische zelfopoffering was. Jezus zocht zijn eigen dood niet. Als hij het opnam voor een overspelige vrouw, een tollenaar of een melaatse tegen een menigte die deze mensen verstootte, verlangde hij er niet naar om zelf ook verstoten te worden. Hij verlangde ernaar dat die menigte 'barmhartigheid' zou betonen, en hij geloofde ook dat die

menigte daartoe in staat was. Hij verlangde 'genezing' en 'heling' van stukgelopen relaties tussen mensen, en die begint met het zelfinzicht van de uitgestoten: dat ze geloven dat hun verstoting, in naam van één of ander zogezegd 'hoger' principe, eigenlijk niet voor eeuwig en altijd hoeft – dat ze geloven dat het lijden, ondervonden als slachtoffer van wat dan ook, door niets te rechtvaardigen valt.

In de mate van het mogelijke vluchtte Jezus voor de mensen die hem, omwille van zijn handelingswijze met mensen die beschouwd werden als zondaars, wilden vermoorden. Vooral de evangelist Johannes legt daar verscheidene malen de nadruk op. Een eerste keer gaat Jezus weg omdat hij de afgunst van de farizeeën vreest 'die gehoord hadden dat Hij meer leerlingen trok en doopte dan Johannes' – dezelfde Johannes die uiteindelijk vermoord werd:

Jezus was te weten gekomen dat de farizeeën gehoord hadden dat Hij meer leerlingen trok en doopte dan Johannes. – Eigenlijk doopte Jezus niet zelf, maar zijn leerlingen. – Daarom verliet Hij Judea en vertrok Hij weer naar Galilea.

(Joh.4,1-3; Willibrordvertaling).

Uit een volgend fragment blijkt dat Jezus beducht is voor het ontvangen van een 'koningstitel'. Herhaaldelijk blijkt ook dat Jezus niet bekend wil staan als 'Messias' (zie ondermeer het hoger besproken fragment uit het Matteüsevangelie). Het oudtestamentische boek Prediker wijst al op het lot van door menigten opgewaardeerde 'koningen' en 'idolen':

Ik denk aan iemand die na zijn gevangenschap koning werd, en nog wel van het land waar hij arm was geboren. Ik zag hele menigten, de levenden onder de zon, partij kiezen voor die jonge man die de plaats van de oude koning innam. Het volk was niet te tellen, iedereen liep achter hem aan. Maar later waren ze ook over hem niet meer tevreden.

(Pr.4,14-16a; Willibrordvertaling).

De evangelist Johannes tekent Jezus als iemand die zich bewust is van wat de positie van 'koning' of 'idool' in deze wereld met zich meebrengt – onder andere een strijd met mogelijke rivalen die, gedreven door een 'mimetische begeerte' (afgunst), meedingen naar de populariteit en macht van dergelijk koningschap:

Omdat Jezus doorhad dat ze Hem met alle geweld gingen meenemen en tot koning uitroepen, trok Hij zich weer, geheel alleen, in het gebergte terug.

(Joh.6,15; Willibrordvertaling).

Verscheidene keren wordt Jezus ten tonele gevoerd als iemand die de mimetische rivaliteit met de machthebbers in de samenleving afwijst, en die kiest voor een ander soort 'koningschap' dat niet gebaseerd is op het slachtofferen van een 'vijand'. Jezus schijnt zich niet te willen laten beïnvloeden door het verlangen naar een imago of 'keizerlijke' status waarmee hij gemakkelijk in de smaak zou vallen bij 'de mensen':

Ze stuurden enkele farizeeën en herodianen op Jezus af, om Hem op een woord te vangen. Die kwamen en zeiden: 'Meester, we weten dat U een waarheidslievend man bent en U door niemand laat beïnvloeden, want U ziet geen mens naar de ogen, maar U geeft naar waarheid onderricht over de weg van God. Mag men belasting betalen aan de keizer of niet? Moeten we betalen of niet?' Maar Hij doorzag hun huichelarij en zei tegen hen: 'Waarom stelt u Me op de proef? Laat Me eens een denarie zien.' Dat deden ze. Hij zei hun: 'Van wie is die afbeelding en het opschrift?' Ze zeiden tegen Hem: 'Van de keizer.' Jezus zei hun: 'Geef aan de keizer wat van de keizer is en aan God wat van God is.' Ze stonden verbaasd over Hem.

(Mc.12,13-17).

Andere fragmenten van het Johannesevangelie stellen dan nog meer onomwonden dat Jezus 'zichzelf geen schade wil toebrengen' ter meerdere eer en glorie van een bepaalde status, en tonen zeker aan dat hij geen blind 'zelfmoordcommando' wil uitvoeren:

Jezus bleef rondtrekken in Galilea. De Joden waren er immers op uit om Hem te doden, en daarom trok Hij liever niet in Judea rond.

(Joh.7,1; Willibrordvertaling).

Het scheelde niet veel of ze hadden Jezus gestenigd, maar Hij wist te ontkomen en verliet de tempel.

(Joh.8,59; Willibrordvertaling).

Weer hadden ze Jezus willen grijpen, maar Hij wist uit hun handen te blijven. Hij keerde terug naar de plaats aan de overkant van de Jordaan waar Johannes indertijd gedoopt had en daar bleef Hij.

(Joh.10,39-40; Willibrordvertaling).

4. 'Het is in uw eigen belang wanneer één mens sterft voor het volk...'

Ondanks zijn pogingen om, in de mate van het mogelijke, toch behoedzaam te zijn, kan Jezus uiteindelijk niet meer ontsnappen aan de netten van wie hem liever kwijt dan rijk is. Zijn verzet tegen een bepaalde vorm van imitatie of 'mimesis' die mensen verenigt tegen een gemeenschappelijke, als onvoorstelbaar slecht afgeschilderde vijand, zorgt ervoor dat hij uiteindelijk zelf een 'gemeenschappelijke vijand' wordt. Jezus wordt zelf een slachtoffer van allianties die gebaseerd zijn op offers en het verstoten van anderen. De gezagsdragers Herodes en Pilatus *imiteren* elkaar in de wijze waarop ze met de gearresteerde Jezus omgaan, en ze worden bondgenoten:

Herodes en zijn manschappen beledigden Jezus en maakten Hem belachelijk door Hem een pronkgewaad aan te doen. Daarna stuurde hij Hem terug naar Pilatus. Herodes en Pilatus werden op die dag vrienden van elkaar; tevoren waren ze namelijk vijanden.

(Lc.23,11-12; Willibrordvertaling).

Natuurlijk laten Herodes en Pilatus zich leiden door de wil van een menigte die aangevuurd wordt door sommige hooggeplaatste 'oudsten, hogepriesters, schriftgeleerden en farizeeën'. De evangelisten laten er geen twijfel over bestaan door welke dieperliggende motivatie deze 'notabelen' gedreven worden. Alweer blijkt een mimetisch begeren in de vorm van afgunst, van jaloezie, een onmiskenbare drijfveer te zijn:

Het was de gewoonte van de gouverneur om bij een feest één gevangene vrij te laten, en wel degene die het volk wilde. Ze hadden toen een beruchte gevangene, die Jezus Barabbas heette. Omdat ze nu toch bij elkaar waren, zei Pilatus hun: 'Wie wilt u dat ik vrijlaat, Jezus Barabbas of Jezus die Messias genoemd wordt?' Want Pilatus wist dat ze Jezus uit afgunst overgeleverd hadden.

(Mt.27,15-18; Willibrordvertaling).

De menigte kwam de trappen op en begon Pilatus te vragen dat hij voor hen zou doen wat hij altijd deed. Pilatus antwoordde hun: 'Wilt u dat ik u de koning van de Joden vrijlaat?' Want hij merkte dat de hogepriesters Hem uit afgunst overgeleverd hadden. Maar de hogepriesters hitsten de menigte op, dat hij liever Barabbas moest vrijlaten. Waarop Pilatus hun weer zei: 'Wat wilt u dan dat ik doe met Hem die u de koning van de Joden noemt?' Zij schreeuwden terug: 'Kruisig Hem!' Pilatus zei tegen hen: 'Wat voor kwaad heeft Hij dan eigenlijk gedaan?' Maar zij schreeuwden nog harder: 'Kruisig Hem!' Omdat Pilatus het volk tevreden wilde stellen, liet hij Barabbas vrij, en Jezus liet hij geselen en leverde hij over om gekruisigd te worden.

(Mc.15,8-15; Willibrordvertaling).

Als geen ander schijnt Jezus een inzicht te hebben gehad in de maatschappelijke processen die ons telkens weer verleiden om te kiezen voor wat 'aanvaardbaar' lijkt, en waardoor anderen uiteindelijk, veelal onschuldig en ten onrechte, geofferd worden. We doen er vaak alles aan om onze 'groep', en het persoonlijke identiteitsgevoel dat we van die groep ontvangen, te beschermen. Jezus beseft dat de mensheid altijd al op die manier heeft

gefunctioneerd. In ieder van ons schuilt een 'Kaïn' die zich kan laten leiden door afgunst en die de 'Abel' aan wie hij zich spiegelt naar het leven staat. Jezus zegt dat op een bepaald moment in niet mis te verstane bewoordingen tegen enkele wetgeleerden:

'O wee, u bouwt graftekens voor de profeten die uw voorvaders hebben gedood. Daarmee bewijst u dat u het eens bent met wat uw voorvaders deden; zij hebben hen gedood en u bouwt de graftekens. Daarom ook heeft de wijsheid van God gezegd: "Ik zal profeten en apostelen naar hen sturen, en zij zullen hen doden en vervolgen." Van deze generatie zal dus rekenschap geëist worden voor het bloed van alle profeten dat vergoten is vanaf de grondvesting van de wereld, vanaf het bloed van Abel tot het bloed van Zacharias, die gedood werd tussen het altaar en het tempelgebouw. Ja, Ik verzeker u, deze generatie zal daarvan rekenschap moeten geven.'

(Lc.II,47-51; Willibrordvertaling).

Vaak zullen we bondgenoten zoeken tegen de persoon met wie we in een verhouding van mimetische rivaliteit gaan staan. De allianties die, zoals al werd aangehaald, op basis van een – alweer – 'imitatieve' vereniging ontstaan, zullen het offer van hun 'vijand' afschilderen als terecht. Gedreven door afgunst, eerezucht en allerlei massahysterische, mimetische impulsen zullen mensen blind blijven voor wat de 'ware' grondslag vormt van hun gewelddadige neigingen – namelijk precies de mimetische begeerte en de eruit voortvloeiende andere mimetische processen. Daders zullen de 'schuld' voor een bepaald onbehagen niet bij zichzelf en hun eigen jaloerse en eerezuchtige neigingen zoeken, maar wel bij het slachtoffer van die neigingen. Slachtoffers worden niet zelden onterecht geculpabiliseerd, ook nu nog.

Een aantal voorbeelden:

- Pestkoppen zullen hun eigen gedrag vaak rechtvaardigen door te stellen dat de gepeste zich zo gedraagt dat die er als het ware 'om vraagt' om gepest te worden.
- Verkrachters verdedigen zichzelf nogal eens met de bewering dat hun slachtoffer eigenlijk 'indirect' tot seksueel gedrag 'verleide' of 'uitnodigde'.
- Sommigen bestempelen bepaalde zieken als mensen die zelf verantwoordelijk zijn voor de ziekte waaronder ze te lijden hebben – omwille van wat dan 'onvoorzichtig gedrag' heet –, en zullen die zieken dan ook verstoten.

Jezus stelt echter zeer eenvoudig: 'de pestkoppen pesten, de verkrachters verkrachten, en de uitsluiters verstoten.' In het evangelie volgens Johannes wijst Jezus er zijn belagers op dat ze deze simpele waarheid weigeren te aanvaarden, precies omdat ze zich laten leiden door 'de duivel' – een personificatie van de afgunst en drang naar erkenning die mensen een onrealistisch, 'leugenachtig' beeld geeft over zichzelf en over hun also gecreëerde 'tegenstanders'. Jezus noemt de duivel 'de vader van de leugen' die ervoor zorgt dat mensen anderen haten en naar het leven staan. In het evangeliefragment staan sommige Joden Jezus naar het leven. Jezus zegt daarop:

'Ik weet wel dat u nakomelingen van Abraham bent. Toch wilt u mij doden, omdat er in u geen ruimte is voor wat ik zeg. [...] 'Als God uw Vader was,' zei Jezus tegen hen, 'zou u mij liefhebben, want ik ben bij God vandaan gekomen toen ik hiernaartoe kwam. Ik ben niet namens mezelf gekomen, maar hij heeft mij gezonden. Waarom begrijpt u niet wat ik zeg? Omdat u mijn woorden niet kunt aanhoren. Uw vader is de duivel, en u doet maar al te graag wat uw vader wil. Hij is vanaf het begin een

moordenaar geweest. Hij hoort niet bij de waarheid, omdat er geen waarheid in hem is. Wanneer hij liegt, spreekt hij zoals hij is: een aartsleugenaar, de vader van de leugen.'

(Joh.8,37.42-44 – NBV).

Opnieuw legt Jezus er de nadruk op dat de mensheid 'vanaf het begin' geleid wordt door leugenachtige processen die uiteindelijk om offers vragen. Door zijn kritisch optreden ten voordele van de slachtoffers van zulke processen en door een verregaande identificatie met hen (zie Mt.25,45b: "Ik verzeker jullie, alles wat je niet voor één van deze minsten hebt gedaan, heb je ook niet voor Mij gedaan."), wordt Jezus gaandeweg een obstakel en een bedreiging voor het maatschappelijke systeem dat precies overleeft dankzij die slachtoffers. Daarom moet Jezus, volgens hen die aan dergelijk systeem hun macht ontleen, uiteindelijk verdwijnen, 'om de stabiliteit en eensgezindheid in de gemeenschap te verzekeren':

Van de Joden die naar Maria toe waren gegaan en gezien hadden wat Jezus gedaan had, gingen velen in Hem geloven. Anderen echter gingen naar de farizeeën om hun te vertellen wat Jezus gedaan had. De hogepriesters en farizeeën belegden toen een vergadering en zeiden: 'Wat bereiken we eigenlijk? Kijk maar eens hoeveel tekenen Hij verricht! Als we Hem zo laten doorgaan, zal iedereen nog in Hem gaan geloven, en dan komen de Romeinen en zien we alles verloren gaan: onze heilige plaats en onze natie.' Een van hen, Kajafas – hij was dat jaar hogepriester – nam het woord en zei: 'Gebruik toch uw verstand! U ziet niet in dat het in uw eigen belang is wanneer één mens sterft voor het volk en niet onze hele natie ten onder gaat.' Dit idee kwam niet van hemzelf: hij was dat jaar hogepriester, en als zodanig had hij een profetisch woord gesproken: Jezus zou inderdaad sterven voor zijn volk, en niet alleen voor zijn volk, maar ook om de kinderen van God die verstrooid zijn, te verzamelen en tot eenheid te brengen. Vanaf die dag waren ze vastbesloten om Hem ter dood te brengen. Jezus bewoog zich dan ook niet meer openlijk onder de Joden; Hij vertrok naar de streek in de buurt van de woestijn, naar de stad Efraïm, en met zijn leerlingen bleef Hij daar.

(Joh.11,45-54; Willibrordvertaling).

Uiteindelijk slagen de autoriteiten er weliswaar in om Jezus ter dood te brengen, maar ze falen wat betreft hun rechtvaardiging van zijn offer. De evangelisten brengen, in navolging van een mondelinge traditie over het optreden van Jezus, in hun verhalen de waarheid aan het licht over de slachtoffers van door afgunst en eerzucht aangestoken geweld. Van Jezus wordt volgehouden dat hij 'onschuldig' is, en daardoor wordt ook kenbaar gemaakt dat zijn dood – en de dood van alle slachtoffers waarmee Jezus zich identificeert, toen en nu – 'niet noodzakelijk' is. Jezus laat zich niet verleiden om zijn vervolgers te imiteren. Hij weigert een 'Khadafi' te worden die zichzelf verdedigt door een soort 'burgeroorlog' te ontketenen (hij wil niet 'dat zijn dienaars voor hem vechten'). Dan zou hij immers ook iemand worden die offers vraagt, en zou hij niet langer gehoorzamen aan 'de wil van zijn Vader' – de Liefde die 'barmhartigheid wil en geen offer'. Van deze Liefde, die de leugens onmaskert waarmee vervolgers zichzelf rechtvaardigen en hun slachtoffers culpabiliseren, heeft Jezus heel zijn leven getuigenis willen afleggen. Johannes verduidelijkt dat in zijn evangelie op een haast onnavolgbare wijze in een dialoog tussen Pilatus en de gearresteerde Jezus. Hij laat ook Pilatus onbewust de waarheid verkondigen omtrent de slachtoffers van mimetisch geweld – de waarheid is dat Jezus, zoals die andere slachtoffers, onschuldig is:

Pilatus ging het pretorium binnen en riep Jezus bij zich. 'Bent U de koning van de Joden?' vroeg hij. Jezus antwoordde: 'Bent u daar zelf op gekomen of hebben anderen u over Mij verteld?' 'Ben ik soms een Jood?' zei Pilatus. 'Uw eigen volk, uw hogepriesters, hebben U aan mij overgeleverd. Wat hebt U gedaan?' Jezus antwoordde: 'Mijn koningschap is niet van deze wereld. Als mijn koningschap van deze wereld was, zouden mijn dienaars er wel voor gevochten hebben dat Ik niet aan de Joden werd overgeleverd. Mijn koningschap is echter niet van deze wereld.' 'U bent dus toch koning?' zei Pilatus. 'Ja', zei Jezus, 'Ik ben koning; met geen andere bestemming ben Ik geboren en in de wereld gekomen dan om te getuigen van de waarheid. Iedereen die uit de waarheid is, luistert naar mijn stem.' 'Waarheid?' zei Pilatus. 'Wat is waarheid?' Na deze woorden kwam hij weer naar buiten en zei tegen de Joden: 'Ik acht Hem volstrekt onschuldig.'

(Joh.18,13-38; Willibrordvertaling).

De weigering van Jezus om anderen op te offeren en zijn volharding om te blijven gehoorzamen aan de Barmhartigheid die geen offers vraagt, betekent paradoxaal genoeg, zoals bekend, dat hij uiteindelijk zelf *wordt* geofferd. Dat is het offer dat Jezus brengt, en het mag zeker niet verward worden met een masochistische zelfopoffering die een soort 'beloning' verwacht.

Het verhaal van de evangeliën is hiermee evenwel nog niet afgelopen. De evangelisten vervolgen met tentatieve, beeldrijke – en vandaar ook niet eenduidige of 'compatibele' (zie hoger) – verhalen over Jezus' opstanding. De context waarin dit gebeuren verteld wordt, is van cruciaal belang om de betekenis ervan te begrijpen. In een laatste paragraaf probeer ik wederom, op basis van gegevens die aangereikt worden in de evangeliën, uit te leggen wat er eigenlijk beweerd wordt als er van Jezus verhaald wordt dat hij 'verrezen' is. Natuurlijk moet ieder voor zichzelf uitmaken in hoeverre die evangelische bewering aannemelijk en 'geloofwaardig' is.

5. 'Slaat iemand je op de wang, bied hem dan ook de andere...'

Jezus is allesbehalve naïef. Uit de uren voorafgaand aan zijn arrestatie blijkt dat eens te meer. Heel zijn leven heeft hij zijn leerlingen opgeroepen om hem te imiteren, om hem na te volgen, en dat wil zeggen: het op te nemen voor de slachtoffers van onze al te grote bekommernis om 'macht', 'status' en 'imago'. Als puntje bij paaltje komt, imiteren de leerlingen evenwel niet Jezus' levenswijze, maar zwichten ze onder de ('mimetische') druk van Jezus' vervolgers en worden ze zelf 'medeplichtig' aan zijn uiteindelijke kruisdood. Jezus beseft dat maar al te goed. Nadat hij met zijn leerlingen een laatste maaltijd heeft gehouden, tijdens het joodse Paasfeest, en met hen naar de zogenaamde Olijfberg is getrokken, zegt hij hen het volgende:

'Deze nacht nog zullen jullie allemaal ten val komen vanwege Mij, want er staat geschreven: Ik zal de herder treffen, en de schapen van de kudde zullen verstrooid worden. Maar na mijn opwekking zal Ik jullie voorgaan naar Galilea.' Petrus reageerde daarop en zei: 'Al komen ze allemaal ten val vanwege U, ik zal nooit ten val komen.' Jezus zei Hem: 'Ik verzeker je, in deze nacht, nog voordat de haan kraait, zul je Me drie keer verloochenen.' Petrus zei Hem: 'Ook al moet ik samen met U sterven, ik zal U niet verloochenen.' In deze trant spraken alle leerlingen.

(Mt.26,31-35; Willibrordvertaling).

Enkele uren later wordt Jezus gearresteerd. Een gewapende bende, gegidst door Judas, één van Jezus' leerlingen, komt hem halen. De uiteindelijke reactie van de andere leerlingen is tekenend en zoals Jezus vermoed had:

Judas kwam eraan, een van de twaalf, en hij had een grote bende bij zich met zwaarden en knuppels, gestuurd door de hogepriesters en oudsten van het volk. Hij die Jezus overleverde, had een teken met hen afgesproken: 'Degene die ik zal kussen, die is het. Grijp Hem.' Hij ging recht op Jezus af en zei: 'Gegroet, rabbi!', en kuste Hem. Jezus zei tegen hem: 'Vriend, ben je daarvoor hier!' Toen kwamen ze dichterbij, grepen Jezus en overmeesterden Hem. En kijk, een van de volgelingen van Jezus greep naar zijn zwaard, trok het, sloeg in op de knecht van de hogepriester en hakte hem zijn oor af. Toen zei Jezus tegen hem: 'Steek je zwaard weer op zijn plaats. Want allen die naar het zwaard grijpen, zullen door het zwaard omkomen. Of denk je dat Ik mijn Vader niet te hulp kan roepen? Dan zal Hij Me dadelijk bijstaan met meer dan twaalf legioenen engelen. Hoe zullen dan de Schriften vervuld worden, die zeggen dat het zo moet gebeuren?' Op dat ogenblik zei Jezus tegen de bende: 'Alsof Ik een bandiet ben, zo bent u met zwaarden en stokken op Mij afgekomen om Mij in handen te krijgen. Dag in dag uit zat Ik in de tempel onderricht te geven en u hebt Mij niet opgepakt. Maar dit alles is gebeurd, opdat de geschriften van de profeten vervuld zouden worden.' Toen lieten de leerlingen Hem allemaal in de steek en vluchtten weg.

(Mt.26,47b-56; Willibrordvertaling).

Alsof dat nog niet genoeg is, vlucht Petrus – de 'rots waarop Jezus de gemeenschap van mensen zou bouwen' – nog enkele keren voor de gelegenheid om het voor zijn vriend op te nemen:

Petrus zat buiten op de binnenplaats. Er kwam een slavin naar hem toe, die zei: 'Jij was ook bij die Jezus van Galilea.' Maar hij ontkende het waar iedereen bij was: 'Ik weet niet waar je het over hebt.' Hij ging naar het portaal en een andere slavin zag hem daar en ze zei tegen wie daar stonden: 'Die man daar was bij Jezus de Nazoreër.' Opnieuw ontkende hij onder ede: 'Ik ken die man niet.' Na een tijdje kwamen de omstanders dichterbij en zeiden tegen Petrus: 'Inderdaad, jij hoort ook bij hen; trouwens, jouw spraak verraaft je.' Toen begon hij te vloeken en te zweren: 'Ik ken die man niet.' En meteen kraaide er een haan. Petrus herinnerde zich wat Jezus gezegd had: 'Voordat de haan kraait, zul je Me drie keer verloochenen.' Hij ging naar buiten en hilde bittere tranen.

(Mt.26,69-75; Willibrordvertaling).

Hiermee is de context geschetst waarin de zogenaamde 'verschijningen' van Jezus plaatsvinden. De leerlingen hebben van de zwakke positie van Jezus gebruik gemaakt om hun eigen hachje te redden. Ze hebben hem in hun plaats opgeofferd. In Bijbelse taal: ze hebben het 'riet' dat al 'geknakt' was, 'gebroken' – wat exact het tegenovergestelde is van wat van Jezus zijn manier van doen wordt gezegd (zie Mt.12,20).

Het is duidelijk dat de leerlingen zich hierover schamen en zich intens schuldig voelen. Judas maakt zelfs een eind aan zijn leven (Mt.27,1-5).

Enkele dagen later verandert de gemoedstoestand van de leerlingen echter spectaculair. In plaats van nog langer door spijt en angst verteerd te worden, beginnen ze te verkondigen dat ze de leerlingen van 'Jezus, de Gekruisigde' zijn. Ze durven zich associëren met dit Slachtoffer, en via Hem met alle andere slachtoffers, terwijl ze even daarvoor nog gezwicht waren voor de mechanismen die slachtoffers maken.

De verhalen over Jezus' opstanding suggereren dat met de leerlingen iets gelijkaardigs gebeurd is als met de jongste zoon in Jezus' parabel van de verloren zoon. De berouwvolle jongste zoon ontvangt vergiffenis van zijn vader en komt op die manier opnieuw tot 'leven'. Wat de evangelisten in hun verschijningsverhalen proberen duidelijk te maken, is dat de leerlingen op één of andere manier de aanwezigheid van Jezus hebben ervaren na diens dood, en wel als een 'niet wrekende', 'niet verpletterende' aanwezigheid. De ervaring van Jezus' aanwezigheid te midden van zijn berouwvolle 'verraders', zijn leerlingen, wordt blijkbaar een ervaring van vergiffenis en genade voor de leerlingen. Daardoor komen deze leerlingen, die 'dood' waren, opnieuw tot leven. Met andere woorden: het verhaal over de verrijzenis van Jezus wijst ook, en misschien vooral, op een gebeuren waarin de leerlingen 'verrijzen' door het ontvangen van een 'genade' die hen in staat stelt om zelf 'instrumenten van genade' te worden. Het is deze dynamiek – die tweeduizend jaar geleden in Christus een unieke, hoewel niet exclusieve belichaming kreeg – die de uiteindelijke redding van de mensenwereld in zijn menselijkheid verhoopt. In de Paaservaring ontdekken de eerste christenen een bekrachtiging van hoe zij Jezus' persoonlijkheid altijd ervaren hebben. Niet als iemand die geweld beantwoordt met geweld, niet als iemand die het mimetische principe van de wraak toepast, maar wel als iemand die daadwerkelijk oproept tot naastenliefde in een radicale liefde voor 'de vijand':

'Slaat iemand je op de wang, bied hem dan ook de andere, en pakt iemand je jas af, weiger hem ook je hemd niet. Vraagt iemand je om iets, geef het, en pakt men iets van je af, vraag het dan niet terug.

Behandel de mensen zoals je wilt dat ze jullie behandelen. Als jullie je vrienden liefhebben, is er dan reden tot dankbaarheid? Ook de zondaars hebben hun vrienden lief. En als jullie je weldoeners weldoen, is er dan reden tot dankbaarheid? Ook de zondaars doen dat. En als jullie lenen aan mensen van wie je iets terugverwacht, is er dan reden tot dankbaarheid? Ook zondaars lenen aan zondaars om op hun beurt hetzelfde te krijgen. Nee, heb je vijanden lief, doe wel en leen uit, en verwacht daarvoor niets terug. Dan zal er een rijke beloning voor jullie zijn: je wordt kinderen van de Allerhoogste, want ook Hij is goed voor ondankbare en slechte mensen. Wees barmhartig, zoals jullie Vader barmhartig is.'

(Lc.6,29-36; Willibrordvertaling).

Het leven van Jezus wijst tegelijk op de machteloosheid en de macht van de Barmhartigheid – de Agapè. Deze Liefde is ten eerste machteloos. De mens die er uit probeert te leven heeft geen garanties dat de kwetsbare houding waarmee hij zich opstelt, zal geïmiteerd worden door zijn medemensen. Als je de geldingsdrang van een ander niet beantwoordt met geldingsdrang, als je 'het geslagen worden op de wang' niet met 'slaan' beantwoordt maar 'de andere wang aanbiedt', geef je inderdaad aan je belager de kans om jou niet nog eens te kwetsen, maar tegelijk loop je het risico dat je geen tedere barmhartigheid ondervindt en opnieuw gekwetst of 'gekruisigd' wordt – dat je een zoveelste 'kaakslag' krijgt te verduren. Ondanks alles blijft de Liefde waarvan Jezus getuigenis aflegt, wachten op de 'beking van de zondaar in ieder van ons'. Jezus veroordeelt in zijn optreden radicaal de zonde ('de daad'), maar geeft tegelijk zijn geloof in (de goedheid van) mensen niet op.

Hieruit blijkt ten tweede, en paradoxaal genoeg misschien, toch ook de macht van de Agapè. De Barmhartigheid is niet afhankelijk van de houding van een 'misdadiger' of 'vervolger'. Zelfs als een dader geen berouw toont voor zijn misdrijven, kan een slachtoffer zijn zelfrespect bewaren. De houding van een dader hoeft niet per se de houding van het slachtoffer te bepalen. Slachtoffers kunnen vrij worden in een hernieuwde Liefde voor het 'leven' die voor koppige, hardleerse of zelfs 'zieke' en 'verdorde' daders verborgen blijft. In ieder geval ontsnapt de steun en de Liefde die de naasten van het slachtoffer aan het slachtoffer willen bieden totaal aan de greep van de dader. Hopelijk laten slachtoffers zich uiteindelijk door deze Liefde dragen, en krijgen zij die 'slaan', 'vervolgen' en 'verkrachten', niet het laatste, heerszuchtige woord over het leven van hun slachtoffers. Dat is de hoopvolle realiteit waarnaar de nieuwtestamentische Paasboodschap, ondanks alles, tracht te verwijzen.

In een wereld waarin daders van seksuele misdrijven in de kerk zich, op een jaloerse wijze, onheus behandeld voelen omdat daders 'uit andere sectoren' niet 'even streng' zouden worden aangepakt, klinken de woorden die de vaderfiguur uit Jezus' 'parabel van de verloren zoon' spreekt tot zijn verongelijkte oudste zoon op een nieuwe wijze. Ze klinken namelijk als een blijvende oproep naar de daders om oog te hebben voor de genade die ze onverdiend al mochten genieten van de samenleving. En bovenal klinken ze als een oproep om het slachtoffer van hun misdrijven te erkennen. In navolging van het oudtestamentische verhaal waarop Jezus met zijn parabel alludeert – het verhaal over Kain die uit begeerte naar een bepaalde vorm van erkenning zijn broer Abel vermoordt –, kunnen we mét de Bijbelse God de 'Kains' van het seksueel misbruik toeroepen: "Hoor, het bloed van uw broer roept uit de grond naar Mij!" (Gen.4,10b).

Epiloog

Het christelijk verhaal is niet ongeloofwaardig of aanstootgevend omdat van Jezus beweerd wordt dat hij is 'opgestaan uit de dood'. Het verhaal van een held die zware beproevingen doorstaat, op één of andere manier 'sterft' en uiteindelijk terugkeert, is een bekend stramien in de Oudheid. Odysseus, bijvoorbeeld, keert na lange omzwervingen en beproevingen terug naar huis en stelt er orde op zaken – hij neemt wraak op de minnaars van zijn echtgenote.

Dit patroon van 'de reis van de held' geeft op een beeldrijke manier weer hoe ieder mensenleven er uitziet: ieder van ons moet zich vroeg of laat door moeilijke periodes heen 'vechten'. Wat het verhaal van Jezus 'aanstootgevend' maakt, is het pleidooi om je leven 'uit handen' te geven en je vertrouwen te stellen in mensen die je al een mes in de rug gestoken hebben. In de Oudheid waren mensen niet verrast om nog eens het verhaal van een held te horen. Ze waren wel verrast dat de terugkeer van die held geen wraak maar 'vergeving' inhield. Als ik een eerdere analogie mag gebruiken: niemand kijkt vandaag al te verrast op als iemand zegt dat hij 'vlinders in de buik' heeft. De meeste mensen kennen immers de ervaring van verliefdheid. Verrassender is dat een jongen zegt dat hij vlinders in de buik heeft telkens hij een bepaalde andere jongen ziet. De meeste mensen kennen wel de ervaring van verliefdheid, maar dan niet in de 'homoseksuele' variant.

Het christelijk verhaal is niet ongeloofwaardig of aanstootgevend omdat van Jezus beweerd wordt dat hij wonderen heeft verricht. In de Oudheid was dat geen reden om iemand meteen 'goddelijk' te noemen. Ook binnen het jodendom was die bewering niet zo bijzonder. In de joodse Bijbel, de Tenach – wat christenen het Oude Testament noemen – wordt van verschillende profeten geschreven dat ze wonderen uitvoerden. Van de profeet Elia bestaat zelfs een verhaal waarin hij een kind tot leven wekt (1Kon.17).

Schriftgeleerden zijn zich alleszins bewust van het in de eerste plaats symbolische karakter van zulke verhalen. Ook de christelijke theologen van de Oudheid en de Middeleeuwen leggen er de nadruk op dat niet de 'letterlijke' betekenis van Bijbelteksten belangrijk is, maar vooral de zogenaamd 'allegorische, morele en anagogische' betekenissen (zie bijvoorbeeld Origenes, ca.185-254; Augustinus, 354-430; Johannes Cassianus, ca.360-435 of iemand als Nicolaas van Lyra, 1270-1349, en ook Dante Alighieri, 1265-1321).

Opnieuw geldt: wonderverhalen die op een beeldrijke manier bepaalde aspecten van het menselijk bestaan en bepaalde ervaringen ter sprake brengen, zijn niet ongevoel in de Oudheid. Wél enigszins bijzonder is het perspectief dat in de Bijbelse wonderverhalen aan die ervaringen wordt gegeven. De profeet Elia geneest bijvoorbeeld het kind van een weduwe die niet behoort tot zijn eigen volk. Daarmee wil de schrijver van dit verhaal duidelijk maken dat iedere mens respect en 'redding' verdient, niet alleen zij die behoren tot 'het eigen volk' – en die boodschap moet verrassend en voor sommigen aanstootgevend geklonken hebben (maar niet de bewering dat Elia een wonder verrichte). Op analoge wijze moeten de wonderverhalen over Jezus gelezen worden – wat van belang is, is de boodschap die de evangelisten daarmee aan hun lezers willen doorgeven over Jezus' bevrijdend omgaan met uitgestorvenen, en niet de vraag of Jezus al dan niet 'echt' een wonder zou hebben verricht.

Het christelijk verhaal is, ten slotte, als beeldend 'poëtisch verhaal' aanstootgevend in een tijd als de onze waarin het enig aannemelijke discours een zogezegd 'wetenschappelijk' discours zou zijn. Het poëtisch discours brengt aspecten van de werkelijkheid ter sprake die het

wetenschappelijk discours simpelweg niet kan 'zeggen'. Een bioloog kan misschien wel, vanuit zijn specifieke wetenschappelijke discipline, beweren dat de seksuele gemeenschap tussen een man en een prostituee hetzelfde fenomeen is als de seksuele gemeenschap tussen een man en zijn geliefde levensgezellin, maar hij laat daarmee wel andere perspectieven om dit fenomeen te benaderen buiten beschouwing. Niettemin zullen sommigen beweren dat de wetenschap uiteindelijk 'het laatste woord' heeft over de werkelijkheid. Alleen is het eigenaardig dat deze stellingname wetenschappelijk niet te bewijzen valt – waarmee dus impliciet al beweerd wordt dat de wetenschap blijkbaar niet alles kan zeggen wat er te zeggen valt. Bovendien creëert de wetenschap zelf niet de werkelijkheid die ze bestudeert, en vormt ze dus al helemaal niet de 'grondslag' van deze haar 'overstijgende' werkelijkheid.

Onafhankelijk van intellectuele en maatschappelijke modes en trends, blijven ook hedendaagse artiesten en geëngageerde individuen en gemeenschappen geïnspireerd door het christelijk verhaal. Een christelijk verhaal dat, ondanks een gelittekende geschiedenis, 'onzichtbare' en wetenschappelijk 'niet meetbare' realiteiten ter sprake blijft brengen in woorden als 'genade' en 'vergeving'. Ik hoop in ieder geval dat de mensheid haar *language of the soul* niet gauw verleert, of die nu geïnspireerd is door het christelijk verhaal of door een andere godsdienstige, literaire of filosofische traditie...